

CHET TILLARNI O'QITISHDA MAQOL VA MATALLARNING O'RNI

*Sh. Ashurov¹, G. Kazieva²**Annotatsiya:*

Ushbu maqolaning maqsadi maqol va matallardan foydalanish orqali chet tillarini o'qitishning ijobiy tomonlarini ochib berishdan iborat. Maqol va matallar hayot tarzini aks ettiradi va chet tilini o'rgatishda yorqin va ifodali tasviriy manba sifatida xizmat qiladi. Xorijiy tillarni o'qitishda maqol va matallar hayot tarzini aks ettirishi va o'sha xorijiy tilni o'rgatish uchun yorqin va ifodali tasviriy manbadir.

Kalit so'zlar: maqol; matal; fonetika; grammatika; tilning jihatlari.

doi: <https://doi.org/10.2024/byzn6036>

Xalqning donishmandligi, ruhiyati maqol va matallarida namoyon bo'lib, ularni bilish nafaqat tilni chuqur o'rganishga, balki xalqning hayot tarzi, tafakkuri hamda fe'l-atvorini anglashga ham xizmat qiladi. Turli xalqlarning maqol va matallarini qiyoslash ushbu xalqlarning o'zaro qanchalik o'xshash va no'xshash yoki umumiy tomonlari borligini ko'rsatadi, bu esa, o'z navbatida, ularni tushunishni hamda yaqindan bilishga xizmat qiladi. Maqol va matallarda xalqning boy tarixiy tajribasi, xalq mehnati, hayoti, turmush tarzi, madaniyati bilan bog'liq fikr va g'oyalar o'z aksini topadi. Maqol xalq va butun bir millat madaniy boyligining tildagi go'zal ifodasidir. Maqol va matallardan to'g'ri va o'rinli foydalanish nutqni ifodalash xususiyatini kuchaytirib, o'ziga xos mazmun baxsh etadi.

Maqol va matallar xalq og'zaki ijodining qiziqarli janri bo'lib, tilshunoslar tomonidan ko'p tomonlari o'rganilgan bo'lishiga qaramasdan, hamon ayrim jihatlari munozaralarga boyligicha qolmoqda. Maqol - bu har bir kishinigi alohida fikrini emas, balki umumxalq ongi va tafakkurini ifodalashga xizmat qiladigan xalq og'zaki ijodi mahsulidir. Unda xalqning ma'naviy qiyofasi, intilish va g'oyalari, hayotning turli jabhalari haqidagi mulohazalar o'z ifodasini topgan. Ko'pchilik tomonidan qo'llab quvvatlanmagan har qanday fikr yoki g'oyaning rivojlanishi xalq orasida ommalashishi qiyinchilik va yo'qlikka yuz tutadi. SHu sababli maqol va matallarni xalq orasida uzoq yillar nutqda sayqallangan hamda hozirgi paytda nutqimizda ommalashgan o'ziga xos marvaridlari deyishimiz mumkin. Maqol nutqda yashaydi, faqat nutqga ko'chgandagina o'ziga xos ma'noga ega bo'ladi. Bu insonlarning ko'p asrlik tajribasi orqali paydo bo'lgan fikrlar ifodasidir.

Maqol har doim ibratlidir, lekin har doim ham tarbiyalovchi bo'la olmaydi. Biroq, har bir maqol e'tiborga molik va ulardan foydali xulosa chiqarish mumkin.

Hayot doimo o'zgarish va rivojlanishda bo'lganligi sababli yangi maqol va matallar paydo bo'laverdi, eskilari unutiladi, ammo davrlar mobaynida o'z qiymatiga egalari saqlanib qoladi.

Xalq maqollarining ayrim xususiyatlari haqida turlicha fikrlar mavjud, jumladan, rus olimi V.I. Dal maqollar haqida shunday deydi: "Maqol - "xalq hikmati va donishmandligi jamlanmasi, u nola va xo'rsinishlar, yig'lash va ingrash, quvonch va shodlik, yuzlardagi qayg'u

¹ *Ashurov Shahobiddin Saidovich, Candidate of Philological Sciences, Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages*

² *Kazieva Gulzat Kachkanakovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Kyrgyz state university named after I.Arabaeva*

va tasalli; bu xalq donoligining belgilari, asl holati; bu kundalik, xalq haqiqati, hech kim tomonidan hukm qilinmagan o'ziga xos qonunchilik kitobidir" [2,110].

S.I. Ojegov ta'kidlashicha, "Maqol - bu tarbiyalovchi mazmunga ega bo'lgan qisqa xalq maqolidir, xalq aforizmidir" [5, 568].

Maqollarda turli xil hayotiy hodisalarga oid umumlashma va xulosalar ifodalanadi: "Beshikdan qabrgacha ilm izla" (Live and learn); Ko'r ko'rni qorong'uda topadi; (Birds of a feather flock together); "Xo'roz o'z katagida qichqiradi" (A cock is valiant on his own dunghill); "Kim erta tursa, unga Xudo beradi." (The early bird catches the worm); "Oson kelgan oson ketadi" (Easy come, easy go); Maqtamoqchi bo'lsang, saxiyni maqta, toptamoqchi bo'lsang, baxilni topta. (Praise makes good men better and bad men worse). Maqollar xalq hikmatini ifodalaydi, ularning xulosa va fikrlari yozilmagan qonun kuchiga ega.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, gap maqoldan farqli ravishda nutqda yaxlit, to'liq gap hosil qilmaydi va tuza olmaydi, faqat uning bo'lagi hisoblanadi. Demak, maqol va matallarning umumiy majburiy belgilariga quyidagilar kiradi: qisqalik (lakonizm); barqarorlik (ko'paytirish qobiliyati); nutq bilan bog'lanish (tabiiy borliqdagi maqol va matallar faqat nutqda bo'ladi); so'z san'atiga mansubligi; keng foydalanish. Maqol va matallarni bir-biridan ajratib turuvchi belgilar: maqol mazmunining umumlashtiruvchi umuminsoniy xususiyati va matallarning o'ziga xos mazmuni, ular faqat ma'lum shaxslar va ularning harakatlariga bog'liq holda qo'llaniladi.

Ekspressiv vositalar ham ona tili ham chet tillarini o'rgatishda katta rol o'ynaydi. Mashhur rus pedagogi K.D. Ushinskiy bolaning lingvistik tuyg'usini rivojlantirish zarurligi haqida gapirib, bu unga majoziy ifodalash uchun lingvistik vositalarni tanlashga yordam berishini ta'kidlaydi [4,20-28]. YOZuvchi badiiy adabiyot va xalq og'zaki ijodining ahamiyatini yuksak baholagan. Maqol o'z nomining o'zidayoq og'zaki nutqqa munosabatni to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatadi. V.I.Dal maqolni faqat ommabop muloqot muhitining mahsuli deb hisoblaydi: "Hech kim maqol va matallarni topish uchun bahslashmaydi, bilimli va ma'rifatli jamiyatda maqollar bo'lmaydi. Oliy jamiyat tayyor maqollarni qabul qilmaydi, chunki bu uning tili emas, balki unga begona hayot suratlari; lekin u o'ziniki qilmaydi, balki odob va odob-axloqdan: maqol qoshga emas, to'g'ri ko'ziga pichoq uradi" [3,353]. Zamon muttasil o'zgarib borayotganiga qaramay, xalqning o'z hikmatini abadiylashtirishga bo'lgan ehtiyoji kamaymayapti. O.I. Paleyning so'zlariga ko'ra: "Maqol va matallar boshqa tafakkur tizimiga kirib borish, boshqa qadriyatlar tizimi bilan tanishish imkoniyatini beradi. Maqol va matallarning chuqur mazmuni o'quvchilar tafakkurini rivojlantiribgina qolmay, tarbiyaviy ta'sir ham ko'rsatadi. Xorijiy tilni nazariy va amaliy jihatdan o'rgatish jarayonida maqol va matallardan foydalanishning ahamiyati juda katta [6,40-42]. CHet tili o'qituvchisi faoliyatining dolzarb vazifalaridan biri bu o'quvchi va talabalarning qiziqishini oshirish uchun o'quv jarayoniga tilshunoslik va mamlakatshunoslikka oid bilimlarni jalb qilishdir.

Nutq qobiliyatlarini rivojlantirish ustida ishlashning samarali tamoyillaridan biri maktab o'quvchilarini o'rganilayotgan tilning xalq og'zaki ijodi bo'lmish maqol va matallari bilan tanishtirishdir. Ular o'quvchilarga o'rganayotgan til mamlakati madaniyati bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. Ular talaba va o'quvchilarni turli xalqlarning fikr va intilishlari bir ekaniga ishontirib, ularning axloqiy tarbiyasiga xizmat qiladi. Maqol va matallarni o'rgatish talaba va o'quvchilarda ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi, bu chet tilidan madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida foydalanish motivatsiyasiga sezilarli ta'sir qiladi. Maqollarning xilma-xilligi ularni har qanday yoshdagi va har qanday rivojlanish darajasidagi o'quvchilar bilan ishlash imkonini beradi.

Bunday qisqa gaplarning chuqur mazmuni, nafaqat o'quvchilar tafakkurini rivojlantiradi, balki katta tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan ham ajralib turadi. Masalan, ingliz tilini o'rganish jarayonida maqol va matallar o'quvchining lingvistik qobiliyatni rivojlantirishga yordam beradigan ekspressiv vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Ta'limning turli bosqichlarida maqol va matallar turli muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Tilning uch jihati bor: fonetik, grammatik va leksik. Birinchi darslardanoq talaffuz qobiliyatlarini shakllantirish va fonetik materialni rivojlantirish boshlanadi. Maqol va matallar xotirada mustahkam saqlanib qoladi, ularni eslab qolish undoshlar, qofiya va ritm yordamida osonlashadi. Maqol va matallardan yangi fonetik hodisani kiritishda, materialni mustahkamlash uchun mashqlarni bajarishda va uni takrorlashda hamda fonetik mashqlarni bajarishda foydalanish mumkin.

Dastlabki bosqichda nutqning tovush tomonini mashq qilish uchun maqol va matallarga murojaat qilish mumkin. Ular alohida qiyin tovushlarni, ayniqsa ona tilida mavjud bo'lmagan tovushlarni talaffuz qilishni o'rgatishga yordam beradi. U yoki bu tovushni o'z ichiga olgan alohida so'zlar va iboralar o'rniga siz sinfda maxsus tanlangan maqol va matallarni qo'llashingiz mumkin.

Keyin ikki-uch dars davomida maqol yoki matal takrorlanadi, tovushning talaffuzi tuzatiladi. Qaysi tovush mashq qilinayotganiga qarab maqol yoki matalni tanlashingiz kerak. Undosh tovushlarni talaffuz qilishni mashq qilish uchun siz quyidagi variantlarni taklif qilishingiz mumkin: tovush [z]: Easy come, easy go. yoki [v; w] tovushlarini o'rgatishda: We never know the value of water till the well is dry.

Ingliz tilida mavjud lekin o'zbek tilida uchramaydigan th harf birikmasi beradigan tovushlarni o'rgatishda They that take the sword shall perish with the sword, Where there's muck there's brass kabi maqollardan ham foydalanishingiz mumkin.

Grammatik jihatga kelsak, maqol va matallar grammatik shakl va tuzilmalarni avtomatlashtirish va faollashtirishga yordam beradi. Masalan, buyruq mayli muloqotda rag'batlantiruvchi vazifani bajaradi va uning yordamida maqollarda o'rin olgan iltimos, maslahat, taklif, tilak, ruxsat, ta'qiq, ogohlantirish kabilar etkazilishi mumkin.

Masalan: Be slow to promise and quick to perform. Don't bite the hand that feeds you. He that will thrive, must rise at five. Keep your friends close and your enemies closer. Learn to walk before you run.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, maqol va matal shaklida taklif etilsa, sifatlarni taqqoslash darajalarini o'zlashtirish jarayoni qiyin bo'lmaydi. Masalan: Better late than never. Many words hurt more than swords.

Fe'lning noaniq shakllari, jumladan gerundiy va sifatdosh kabi grammatik hodisalarni o'rganishda maqol va matallar ham foydali bo'lishi mumkin: Seeing is believing. United we stand, divided we fall. A rolling stone gathers no moss Forbidden fruit is sweetest. Don't judge a book by its cover

Tilning leksik tomoniga kelsak, masalan, maqollarning eng tipik leksik-semantik xususiyati obrazlilikdir. Ularning majburiy atributi bo'lib ko'rinmasa-da, obrazlilik ko'pchilik maqollarga xosdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, barcha maqollarni uch guruhga bo'lish mumkin: a) to'liq obrazli: Every cloud has a silver lining (har bir bulutda kumush astar bor); Money talks. (puli borning tili bor); b) qisman obrazli: Many hands make light work (ko'pdan quyon qochib qutulmas); Don't judge a book by its cover (Kitobning muqovasiga qarab baho berma).

Maqolning ma'nosi uning shakli kabi barqarordir. Biroq, maqollar ko'pincha eng mavhum, umumlashgan, ko'chma ma'noda emas, faqat qandaydir tor ma'noda namoyon bo'ladi. Boshqacha aytganda, maqollarning dolzarb umumlashma darajasi boshqacha bo'lishi mumkin. Demak, masalan, The early bird catches the worm – erta tursa, Xudo beradi – degan maqol faqat ertalab dangasa bo'lmagan ko'p narsaga erishadi, degan ma'noni bildiradi. Man Proposes, God Disposes - inson taklif qiladi, lekin Xudo ixtiyor etadi - kabi maqollar zamondoshning fikridagi Xudoning irodasiga bog'liq, har qanday kutilmagan holatlarning haqiqiy egasi kim ekanini ifodalaydi. Maqollarga xos bo'lgan xususiy ma'no

shundan iboratki, nutqda gap har doim o'ziga xos bo'lib, so'zlovchi tomonidan muayyan vaziyatni baholash uchun ishlatiladi.

Umuman olganda, ingliz tilini o'qitish amaliyotida maqol va maqollardan foydalanish ushbu fanni yaxshiroq o'zlashtirishga, til, lug'at va uning ishlash xususiyatlari haqidagi bilimlarni kengaytirishga yordam berishi shubhasiz. Boshqa tomondan, ularni o'rganish lingvistik, madaniy va ijtimoiy-madaniy bilimlarni oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari maqol va matallarning ifoda shakllarini ona tiliga tarjima qilish yoki muqobillarini topish zarurati tarjima mahorati va malakalarini rivojlantiradi. Maqol va matallar bilan ishlash o'quvchining maxsus lug'atlar bilan ishlashga undaydi. Maqol va matallarning keng funktsionalligi talaffuzni mashq qilish, ritmiklikni yaxshilash imkonini beradi intonatsiya qobiliyatlari, ko'plab grammatik hodisalarni faollashtirish va avtomatlashtirish, o'quvchilarning so'z boyligini boyitish, tilning tuzilishini o'zlashtirish, uning hissiy ekspressivligini his qilish, xotira va ijodiy tashabbusni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Chet tili darslarida maqol va matallardan foydalanish ushbu fanni yaxshiroq o'zlashtirishga, til va uning ishlash xususiyatlari haqidagi bilimlarni kengaytirishga yordam beradi.

Xalq og'zaki ijodi elementlari orqali o'rganilayotgan til mamlakati madaniyati bilan tanishish o'quvchilarda boshqa xalqning til madaniyatiga daxldorlik hissini uyg'otadi. Tadqiqot materiallari quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi: maqol va matallar nutqni bezatadi, uni aniqroq va ifodali qiladi, takrorlashdan qochishga yordam beradi. Hikmatlar va maqollar hayot tarzini aks ettiradi va ingliz tilini o'rganish uchun yorqin va ifodali manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Раҳматулаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент: Фан, 1966. – 262 б.
- [2]. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. - Т.1-4. – М., 1863-66. – С. 110.
- [3]. Даль В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль. - М.: Изд-во Эксмо, Изд-во ННН. – 2003. - 616 с.
- [4]. Матвеева, Н.М. Ушинский К.Д. о воспитании: Для педагогов, родителей и студентов педвузов / Н. М. Матвеева. – М.; Школьная пресса, 2003.- С. 20-28
- [5]. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с
- [6]. Палей О.И. Работа с пословицами и поговорками на уроке английского языка в IX классе / О.И. Палей // Иностранные языки в школе. – 2000. – №1. – С. 40–42.
- [7]. Ашуров Ш. Хорижий тилларни ўрганишда маданиятнинг таъсири //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2018. – Т. 3. – №. 2 (67). – С. 10-14.
- [8]. Ашуров Ш. Лексические особенности английских эквивалентов узбекских пословиц, передающих национальные ценности //Зарубежная лингвистика и лингводидактика. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1-10.
- [9]. Ашуров, Ш. (2022). Хорижий тилларни o'qitishda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati. Анализ актуальных проблем, инноваций, традиций, решений и художественной литературы в преподавании иностранных языков, 1(01), 294–296. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/analysis-problem/article/view/12979>